

Arqueologia urbana i difusió del patrimoni immoble a Granollers

Josep Muntal Muns* i Elisenda Moix Ezquerra

Josep Muntal Muns

Quan ara fa cinc anys es van presentar a *Tribuna d'Arqueologia* les, aleshores, darreres intervencions arqueològiques al nucli històric de Granollers, ja estàvem, relativament, en la darrera fase de la remodelació de la plaça de l'Església de

Sant Esteve i el seu entorn. Aquesta àmplia i àrdua remodelació urbanística, que va comportar una extensa documentació arqueològica en part de la vila romana i de la medieval, va continuar amb les intervencions prèvies a la conversió en zona de vianants de la resta de la vila medieval i fins i tot més enllà del centre històric.

Figura 1.
L'Adoberia.
Vista general
(Pere Cornellas)

* Tècnic de patrimoni històric del Museu de Granollers.

Tot això va fer plantejar, d'una banda, la museïtzació amb un nou equipament com el Centre d'Interpretació de l'Adoberia dels Ginebreda i, d'una altra, la divulgació de les troballes amb una sèrie de plafons, senyalitzacions, publicacions sobre el patrimoni tant moble com immoble de la ciutat. També, a través de la Comissió Municipal de Patrimoni, s'ha maldat per conservar i integrar elements historico-arquitectònics en algunes de les intervencions de remodelació d'edificis catalogats, després de l'estudi arqueoconstructiu.

En aquest sentit, es va endegar el Centre d'Interpretació del Granollers Medieval i Modern, situat en el subsòl d'un edifici de propietat municipal en què, sortosament, només es va haver de considerar el replantejament de la fonamentació per adaptar-lo a la conservació de les restes d'una adoberia, a tocar de la muralla medieval i entre dues de les seves torres, documentada des del segle XV i datada a finals del XVIII.

Aquest nou equipament, dependent del Museu, permet explicar l'evolució de la vila medieval, des de la seva constitució, a l'entorn d'una cruïlla de camins que ja s'havien establert en època romana, fins als segles XVII-XVIII, en què ja s'ha desenvolupat una trama urbana més enllà de les muralles. Aquestes encerclaven el nucli antic i incloïen i protegien un sistema de places que configuraven un dels seus cabdals motors econòmics com és el mercat.

Tot aquest treball ha estat possible gràcies a una sèrie d'intervencions arqueològiques que, pel que fa a l'època medieval, van començar sobretot a partir de començament de l'actual segle amb la remodelació urbanística de gran part de la plaça de l'Església mitjançant un PERI que va implicar sobretot les parts meridionals i occidentals. La documentació del subsòl es va completar gairebé d'una manera paral·lela amb estudis de la trama urbana.

■ L'adoberia dels Ginebreda

Després de l'excavació de l'any 2005 (*Tribuna d'Arqueologia*, 2007), prèvia als treballs de fonamentació de la parcel·la, que havia restat de propietat municipal, per a la construcció d'un

equipament d'informació juvenil, l'Ajuntament va valorar molt positivament la importància de les restes, atès que eren les d'una de les poques adoberies medievals que s'havien documentat recentment i arqueològica al nostre país, i va prendre la decisió de preservar el jaciment i integrar-lo en part de la planta baixa i el subterrani del nou edifici.

El 2007 es redacta un projecte de l'adequació de l'obra civil i de fer un espai patrimonial, obra dels arquitectes Albert Malavia i Marc Quintana i dels serveis tècnics municipals. Aquest replantejament es fa bàsicament en la fonamentació per afectar el menys possible el jaciment. Per això es va fer mitjançant micropilotatge i sabates de fonamentació amb seguiment arqueològic, després d'aïllar-lo amb geotèxtil i tornar-lo a tapar una vegada determinades les zones d'afectació per a la nova fonamentació. Abans d'aquests treballs s'encarrega a Arqueocat que prengui mostres per procedir a una anàlisi acurada de pigments i d'elements orgànics i inorgànics.

A partir d'aquell moment s'endega un avantprojecte museològic que redacta el doctor Joan Santacana i el seu equip del Departament de Didàctica de les Ciències Socials de la UB, que es presenta al Ministeri de Foment i s'obté una subvenció per a tot el projecte (obra civil i museografia) de gairebé mig milió d'euros a càrrec de l'1 % cultural. A més de l'aportació municipal en pràcticament totes les intervencions arqueològiques fetes en la remodelació de la plaça, com de pressupost i de tècnics en les del nou equipament, amb posteritat s'obtidran ajudes per a aspectes més específics tant de la Generalitat de Catalunya com de la Diputació de Barcelona.

A finals del 2008 s'encarrega el projecte definitiu a Transversal Produccions Culturals amb els continguts elaborats des del Museu de Granollers. Es van fent, gairebé paral·lelament, els projectes arquitectònic, museològic i museogràfic. Es parteix del fet que, en aquest espai, hi ha un jaciment arqueològic (l'adoberia) a tocar de la muralla medieval (bé cultural d'interès nacional, BCIN) amb dues de les seves torres i el corredor interior de muralla que, en el recorregut museogràfic, serà també una

Figura 2. La torre rodona i la traça de la muralla (Pere Cornellas)

passera en la visita del centre d'interpretació. Així mateix, un esvoranc antic a la muralla, fet per al pas d'una claveguera que s'ha hagut de reenfonçar i reconduir, permetrà accedir a una vista de la part exterior de la mateixa muralla i d'una de les torres que va quedar també a l'interior de l'aparcament de la finca veïna i que, igual que l'altra torre, ens van cedir les propietats.

Breu recorregut per l'adoberia i l'arqueologia medieval i moderna de la ciutat i la comarca

La visita a la part explicativa del Centre d'Interpretació de l'Adoberia comença amb l'escut més antic que es conserva de la vila, que havia estat sobre el portal de Sant Antoni, després de Santa Elisabet, a l'entrada N de la muralla, que donava al carrer de Corró en la direcció de Vic. Aquest camí, que ja existia en època romana i que anava de Barcino a Ausa, es creuava a Granollers amb l'aleshores procedent d'Iluro que

anava fins a *Aquae Calidae*. Aquesta cruïlla de camins estava molt a prop de la important vila romana de Can Jaume i a poca distància de la *mansio* de Semproniana que hi ha reflectida en un dels vasos apol·linars.

Al segle XI ja hi ha documentació del mercat de Granollers i de la seva importància. El mercat és, doncs, l'eix vertebrador de la vila medieval amb un sistema de places a l'entorn de la Plaça Major, que és la cruïlla de camins que perduren pràcticament amb el mateix recorregut.

Aquesta vila-mercat, amb el pas dels anys, va passant diverses vegades de propietat senyorial a reial (vuit vegades en cent cinquanta anys) fins a acabar a mans del rei, al segle XVI, després d'aportar, com altres vegades, els diners per tal que el rei pugui adquirir-la al senyor de torn i esdevenir vila reial amb una sèrie de privilegis que es van conformant des del s. XIV. Aquests privilegis reials preveuen els aspectes defensius i de seguretat, com ara el de construir, des d'un primer moment, una muralla amb torres, per passar després a protegir també els mercaders i altres aspectes econòmics, amb la concessió del privilegi de mercat setmanal i dues fires a l'any i el d'encunyar moneda, fins als de caire polític com l'elecció de càrrecs, i esdevenir carrer de Barcelona.

També s'esmenta l'organització social, amb els diferents estaments que conformaven la vila, com ara els senyors del mercat, que, com a propietaris de les taules, obtenien substanciosos guanys en llogar-les i que, tot i que sovint no residien habitualment a la vila, hi tenien importants casals. Un exemple en són els Riudeperes, amb el seu casal al carrer de Barcelona, prop de l'adoberia on s'ha fet una magnífica intervenció arquitectònica com veurem més endavant, a la vegada que tenien una casa fortificada coneguda ara com la *Domus d'Olivet* i que més endavant comentarem. També hi ha referències als gremis i confraries, entre els quals hi ha els adobers i sobretot els sabaters. El desenvolupament econòmic i social és perceptible, pel que fa a l'àmbit religiós, en l'ampliació de l'església romànica a una de gòtica, destruïda el 1936 i, en la vida civil, en l'expansió econòmica que es produeix a la ciu-

tat sobretot al segle XVI, que culmina amb la construcció de la Porxada, una llotja de gra renaixentista, integrada en un entorn rural i única al nostre país, i amb paral·lelismes a França i en l'Europa del seu entorn. Això implica una certa diferència conceptual i temporal amb els seus precedents, les llotges gòtiques, que, en un àmbit més urbà i comercial, estaven, i en alguns casos encara romanen, a les capitals i viles principals dels països de la corona catalanoaragonesa en els segles de la seva màxima presència en el domini del comerç mediterrani.

Finalment, el discurs s'acaba amb un breu esment de les crisis dels segles XVII i XVIII, en què, a més dels conflictes bèl·lics, hi ha el creixement de la ciutat ara ja decididament fora unes muralles que, cada vegada més, esdevenen façana posterior de les cases que s'hi van adossant, fins a arribar al rebliment del vall. Més endavant s'enderrocarà una part de la muralla, sobretot al sector de l'est, amb l'arribada de la carretera nacional a mitjan segle XIX, paral·lelament a la

del ferrocarril, amb la línia MZA primer i, un temps després, amb la de Puigcerdà. Aquest desplaçament dels eixos de comunicacions N-S, cada vegada més cap a llevant, ha estat una constant des de l'antiguitat i ha contribuït a l'allargament de la ciutat en aquesta direcció a més del fet d'estar encabida entre altres condicionants de l'orografia com ara les serres de Llevant i Ponent, al peu de la qual hi ha la vall del Congost en el seu recorregut també de nord a sud.

A l'interior de l'adoberia s'ha volgut conservar i remarcar un tram dels *corredosos* de muralla integrant en el recorregut museogràfic una passarel·la metàl·lica reticulada que discorre entre gairebé les dues torres i a peu de muralla. Això permet, a més de veure alguns detalls de les restes arqueològiques com un pou, desaigües, etc., apreciar altres elements constructius com ara la banquetta de fonamentació de la muralla i, per la seva elevada disposició, el jaciment des d'un pla superior

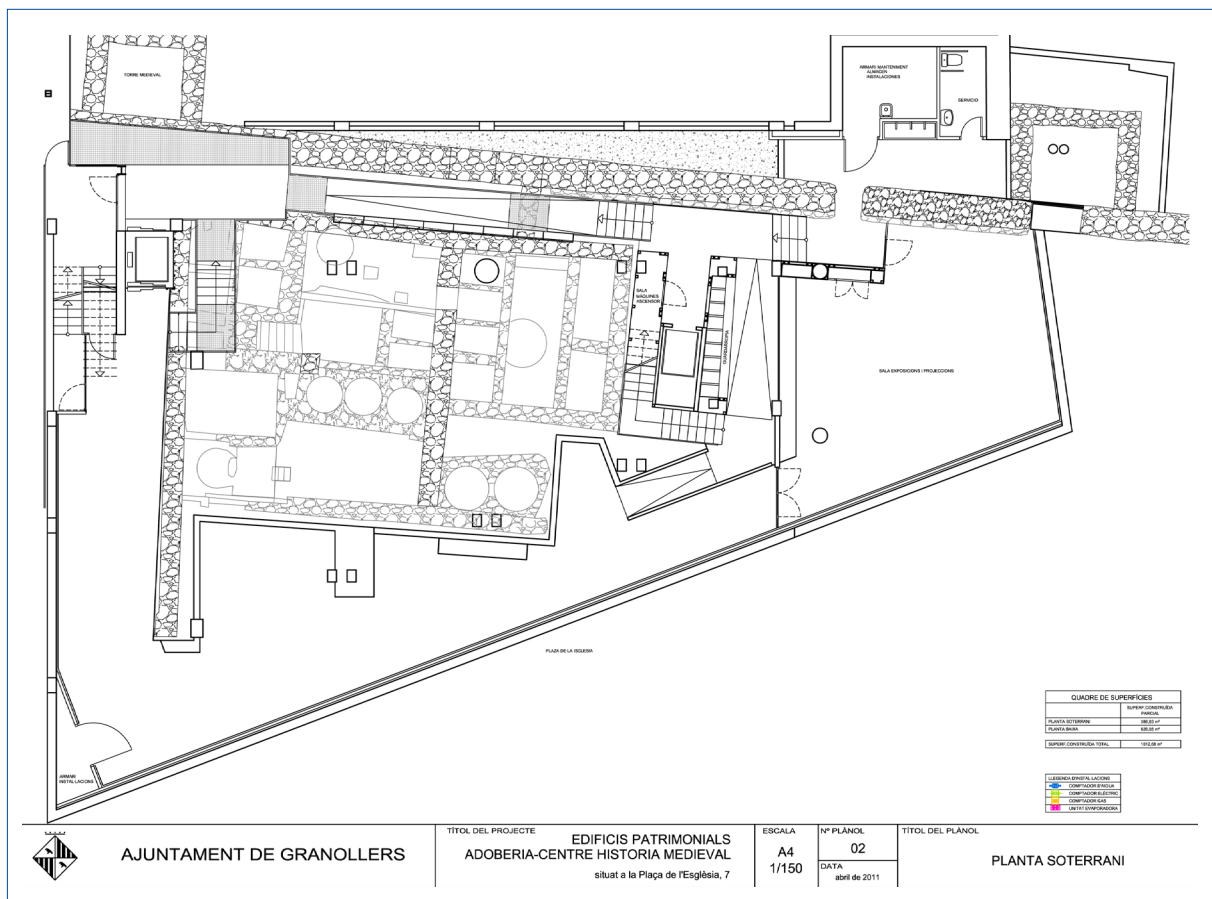

Figura 3. Planta de l'Adoberia - Centre d'Història Medieval de Granollers

que gairebé correspon al pis de l'assegador de l'adoberia, que devia estar a nivell de la plaça.

La muralla i les torres a tocar de l'adoberia permeten explicar la importància d'aquest seccion conjunt patrimonial, BCIN des de 1949, i la seva interrelació, ja que l'adoberia feia servir la muralla com a assecador i, segons la documentació històrica, una de les torres, la que és anomenada com dels Ginebreda, que, precisament, és pràcticament l'únic lloc on es van trobar atuells com els bols amb restes de pigments, era objecte de lloguer al municipi. Només en un altre lloc del jaciment, al fons del fogó per escalfar l'aigua del primer remull, s'hi va trobar una ganiveta de pelar o de descarnar ja amortitzada. D'altra banda, en els primers temps de funcionament es va fer servir el seu vall com a abocador fins que en les ordinacions del Consell de la Vila s'insta a no abocar-hi més residus per la pudor i la insalubritat, cosa que va provocar la seva canalització cap a la riera del Congost.

El procés del treball de l'adoberia s'explica des d'aquesta passarel·la de la mateixa manera que, a la part de prop de l'entrada, a més d'uns faristols on s'explica la importància del treball de la pell i la seva relació amb la producció i el comerç de sabates que abastien els mercaders, ja hi havia també un dibuix que recreava els diversos àmbits que constituïen aquest obrador preindustrial.

Difusió del patrimoni a Granollers. Precedents iconogràfics i senyalètica

Des d'almenys la dècada dels anys vuitanta del segle passat hi ha senyalitzacions que volen recordar alguns elements del patrimoni històric que en el transcurs dels anys van anar desapareixent de la ciutat. Per això es van posar plafons ceràmics en relleu per recordar l'advocació de les capelles de dos portals de muralla que havien estat enderrocats feia força anys: el de Sant Roc, enderrocats durant la Guerra Civil, al bombardeig de 1938, i el de Sant Cristòfol, als anys 1960.

Als anys noranta ja es va senyalitzar, amb uns petits faristols d'acer inoxidable, el conjunt

d'edificis històrics i alguns elements relacionats amb la muralla com capelles i portals i es va publicar el primer tríptic que recollia tots aquest elements. També, des del punt de vista arqueològic, es van fer, en aquelles dates, un parell de plafons informatius amb recreacions hipotètiques de les troballes del conjunt dels banys de la vil·la romana de Can Jaume i de la muralla medieval. Més tard es va fer el mateix per il·lustrar el que havia estat el jaciment de la Domus d'Olivet i es van presentar els resultats de l'excavació i les principals troballes en una exposició temporal (2004).

L'any 2003, després de l'aprovació del Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic i Arqueològic (PEPPAA), des del Museu de Granollers es va proposar la creació de la Comissió Tècnica Municipal de Patrimoni, que va començar a funcionar l'any següent. Una de les primeres propostes va ser la declaració de la Porxada i el seu entorn com a BCIN el 2004 i establir una mínima normativa d'usos, sobretot del seu interior.

A partir de l'any 2006 es van anar produint una sèrie d'intervencions a les places del centre de la ciutat per tal d'anar-les dotant d'estacions transformadores soterrades (ETS) d'Estabanell Energia, empresa granollerina centenària. Aquestes estacions tenien uns cilindres de ventilació i això va possibilitar que, després de la darrera intervenció, l'any 2010, s'utilitzessin aquest elements per posar-hi informació de la història de cadascuna de les places. Així, n'hi ha a les de les Olles, del Blat (ara integrada a la de la Porxada), de Maluquer i Salvador (abans coneguda com a plaça del Bestiar), de Perpinyà (coneguda com a plaça dels Porcs) i de la Corona. Així mateix, se'n va posar un altre a la plaça de la Porxada tot i no haver-hi, en aquest cas, cap ETS. En aquest projecte també es van posar rètols al costat de la torre rodona per explicar que era una refacció d'una anterior torre quadrada en l'angle NE de la muralla medieval, que s'explicava en un altre plafó. Darrerament s'han gravat les peces que marquen la traça de la muralla medieval en dos sectors, abans d'arribar i després de l'esmentada torre rodona.

Antiga plaça del Blat

PLAÇA DE LA PORXADA

MERCAT AL CARRER DE SANT ROC I LA PLAÇA DEL BLAT
DE LA PLAÇA A L'OLI
 MERCAT AL CARRER DE SANT ROC I LA PLAÇA DEL BLAT. EL MERCAT AL CARRER DE SANT ROC I LA PLAÇA DEL BLAT. EL MERCAT AL CARRER DE SANT ROC I LA PLAÇA DEL BLAT.

GRANOLLERS EL SEGLE XVI. RECONSTRUCCIÓ HISTÒRICA DE LA PLAÇA DE LA PORXADA
 GRANOLLERS EL SEGLE XVI. RECONSTRUCCIÓ HISTÒRICA DE LA PLAÇA DE LA PORXADA. GRANOLLERS EL SEGLE XVI. RECONSTRUCCIÓ HISTÒRICA DE LA PLAÇA DE LA PORXADA.

A l'entorn de la plaça Major, avui de la Porxada, se'n articulaven altres de més petites, fruit de l'especialització del mercat de Granollers. Algunes encara en conserven el nom, com la plaça de les Olles, la dels Cabrits o la de l'Oli, i d'altres l'han perdut, com aquesta plaça del Blat.

La plaça del Blat hauria estat una de les principals places del mercat. La comercialització de cereals, especialment el blat, va ser una de les primeres activitats del mercat de Granollers, amb mesura pròpia documentada des del 1601. L'entorn de la plaça es va transformar al segle XIV amb la construcció de porxos davant les cases per guanyar espai habitables i espais públics resguardats del desenvolupar amb major comoditat l'activitat comercial. Una solució que es va adoptar també en altres places del centre com a plaça de l'Oli o a la dels Cabrits.

A la banda de llevant, s'hi ha identificat la plaça de la Fruita. I a la banda septentrional, la plaça de les Gallines, dedicada a la venda d'aviram. La denominació de les tres places va desaparèixer en època moderna, en quedar incorporades al conjunt de la Plaça de la Porxada. En resten, com a testimoni, els arcs dels antics porxos que emmarcaven l'espai per la banda nord-oriental.

Alrededor de la plaça Major, hoy en día denominada de la Porxada, se hallaban otras más pequeñas, fruto de la especialización del mercado de Granollers. Algunas aún conservan el nombre como la plaza de las Olas, la de los Cabritos (Chivinos) o la del Olio (aceite) y otras lo han perdido, como esta plaza del Blat (trigo).

La plaza del Blat fue una de las principales del mercado. La comercialización de cereales, especialmente trigo, constituía una de sus primeras actividades, con medida propia documentada desde 1601. El entorno de la plaza se transformó en el siglo XIV, con la construcción de portales, ante las casas para ganar espacios habitables y espacios públicos resguardados, en los que desarrollar con mayor comodidad la actividad comercial. Una solución que se adoptó también en otras, como en la del Olio o en la de los Cabritos.

En la parte este de la misma, se construyó la plaza de la Fruta. Y en el lado septentrional, la de las Gallinas dedicada a la venta de aves de corral. La denominación de las tres desapareció en época moderna al quedar incorporadas en el conjunto de la Porxada. Quedan de ellas, como testimonio, los arcos de los antiguos soportales que enmarcaban el espacio por la parte nororiental.

Museu de Granollers
 Plaça de la Porxada II
 Plaça de la Porxada III
 Plaça de les Gallines
 Plaça de Sant Roc i Salvador
 Plaça de Sant Roc i Salvador
 Plaça de Sant Roc i Salvador

L'Adoberia, Centre d'interpretació històrica
 Plaça de l'Esplai, 1 Granollers
 Tel. 93 82 68 53

Ajuntament de Granollers, Museu de Granollers, El Milieu Oriental, Departament d'Innovació.

PLAÇA DE LA PORXADA

LA PORXADA RECONSTRUÏDA AMB REBRES, 1931
 LA PORXADA RECONSTRUÏDA AMB REBRES, 1931 / LA PORXADA RECONSTRUÏDA AMB REBRES, 1931

MERCAT A LA PORXADA, 1880-1887
 MERCAT A LA PORXADA, 1880-1887 / MERCAT A LA PORXADA, 1880-1887

La plaça gran o de la vila, també plaça Major o del Mercat, va ser reformada i amplada al segle XVI, fruit de l'impuls de millora de la ciutat en un moment en que Granollers era una pròspera vila comercial i artesanal que creixia més enllà de les muralles medievals. Es va construir una església gòtica, nous portals senyorials, alguns com el casal de Masferrer (Porxada, 21), encara reconeixibles.

La Porxada, originàriament una gran lotja de gra, va ser edificada entre el 1586 i el 1587 pel mestre de cases Bartomeu Brufall, per encàrrec del Consell de la Vila. És de planta rectangular, de 15,73 m x 15,73 m, amb coberta de teula àrab a quatre vessants, sostinguda per quinze columnes. Al peu d'una de les columnes, hi ha la Pedra de l'Encant, que servia per fer les substàncies o encants públics. El conjunt va ser declarat Bé Cultural d'Interès Nacional el 2005.

Ja entrat el segle XX, es van reformar diversos edificis, com l'Ajuntament, el 1902-1904, obra de l'arquitecte Simó Gordoni. Es va construir també la Casa Clapes, l'any 1913, (Porxada, 14) una de les obres més significatives de l'arquitectura modernista M. J. Raspall.

The largest square in the town, also called Plaça Major (Main Square) or Plaça del Mercat (Market Square), reformed and enlarged in the 16th century, as a result of the government's promotion of Granollers as a commercial and craft town that outgrew its medieval walls. A new group of buildings was constructed with both a new group of buildings, such as the Masferrer (Porxada, 21), and large noble mansions came up around the main square, some of which such as Casa Clapes (Porxada, 14) and the Masferrer (Porxada, 21), are still standing today.

The Porxada, originally a large grain market commissioned by the Town Council, was built between 1586 and 1587 by the master builder Bartomeu Brufall. Rectangular in plan, measuring 15.73 m x 15.73 m, with a four-sided roof covered with Arab tiles and supported by fifteen columns. At the foot of one of these is the Pedra de l'Encant, which was used in the past to open up public markets and encants. The building was declared of National Cultural Interest in 2005.

In the early 20th century, several buildings were reformed, of which we can highlight the refurbishing of the Town Hall in 1902-1904 by the architect Simó Gordoni, and the construction of Casa Clapes in 1913 (Porxada, 14), one of the most representative works by the Modernist architect M. J. Raspall.

Museu de Granollers
 Plaça de la Porxada II
 Plaça de la Porxada III
 Plaça de les Gallines
 Plaça de Sant Roc i Salvador
 Plaça de Sant Roc i Salvador

L'Adoberia, Centre d'interpretació històrica
 Plaça de l'Esplai, 1 Granollers
 Tel. 93 82 68 53

Ajuntament de Granollers, Museu de Granollers, El Milieu Oriental, Departament d'Innovació, Universitat d'Empreses.

LA TORRE RODONA

La torre rodona / The round tower

Fou descoberta l'octubre de 2009 durant les obres de remodelació de la plaça de Maluquer i Salvador. Es tracta d'una torre circular de base atalassada. Va estar desenvolupada fins a mitjan segle XIX, ja que el 1859 se'n va fer un projecte d'enderroc per a aquest tipus de fabricació els trobem a Sant Celoni i a Hostafranc.

Des de la seva base, la torre està construïda amb carreus de pedra calcària i té un nivell de les primeres fileres de la fundació. El nivell de la planta superior està destruïda. Les torres quadrades tenen la base circular de base atalassada i són més petites que la torre de l'àngle NE de la muralla I. L'època exacta, si bé ha part del mur nord d'una torre medieval quadrada. El altres dos murs estan conservats en part. Mentre que els altres dos estan a nivell de les primeres fileres de fonamentació, el sud està a nivell de les primeres fileres de fonamentació, el sud està a nivell de les primeres fileres de fonamentació. Aquestes torres quadrades serien les propietats originals de la muralla del segle XIV, tal com succeeix en el restat de les torres documentades fins ara del recinte emmurallat de la vila. Es tracta d'una torre circular de base atalassada. Va estar desenvolupada fins a mitjan segle XIX, ja que el 1859 se'n va fer un projecte d'enderroc per a aquest tipus de fabricació els trobem a Sant Celoni i a Hostafranc.

En la interior hi ha part del mur nord d'una torre medieval quadrada. El altres dos murs estan conservats en part. Mentre que els altres dos estan a nivell de les primeres fileres de fonamentació, el sud està a nivell de les primeres fileres de fonamentació. Aquestes torres quadrades serien les propietats originals de la muralla del segle XIV, tal com succeeix en el restat de les torres documentades fins ara del recinte emmurallat de la vila. Es tracta d'una torre circular de base atalassada. Va estar desenvolupada fins a mitjan segle XIX, ja que el 1859 se'n va fer un projecte d'enderroc per a aquest tipus de fabricació els trobem a Sant Celoni i a Hostafranc.

It was discovered in October 2009 during the remodeling work of the Maluquer i Salvador Square. It is a circular tower with a stepped base. It was developed up to the middle of the 19th century, as in 1859 a project was made to demolish it for this type of construction we find them in Sant Celoni and Hostafranc.

On the inside there is a part of the north wall of a square medieval tower. The other two walls are partly preserved. While the south facing one is at the level of the first floor of the foundation, the northern one was partly demolished. These square towers were typical and original parts of the 14th Century wall, as is the case for the rest of the tower documented up to now within the city wall. The oldest part of the tower dates from the 14th century, as shown in the drawing from the same period.

Museu de Granollers
 Plaça de la Porxada II
 Plaça de la Porxada III
 Plaça de les Gallines
 Plaça de Sant Roc i Salvador
 Plaça de Sant Roc i Salvador

L'Adoberia, Centre d'interpretació històrica
 Plaça de l'Esplai, 1 Granollers
 Tel. 93 82 68 53

Ajuntament de Granollers, Museu de Granollers, El Milieu Oriental, Departament d'Innovació.

LA MURALLA MEDIEVAL

La muralla medieval / The medieval city wall

Granollers està envoltada de muralles des del XIV fins a mitjan segle XX. El perímetre de la muralla medieval, de forma hexagonal, té 616 m i està murat amb un gruix entre 1 i 2 m d'amplada. Una alçada de 5 m. Estava protegida per almenys una dotzena de torres quadrades, a aquestes de l'àngle NE va ser referta més tard i transformada en rodona. Disposava de cinc portals que concidien amb les sortides dels carrers rals que passaven per la ciutat. Al segle XVII se'n obria un més, el del Portal d'Occident amb diverses reformes i millores a la ciutat. De llavors són les capelles associades als portals i dedicades a diferents sants que van acabar donant nom als carrers. Avui són restes, encara que modificades, la de Santa Ànna i la de Santa Esperança. Es conserven bona part dels paraments o del camí de ronda que permetien el pas pel perímetre intern de la muralla. El conjunt de la Construcció i de Jaume Camp són els més ben conservats, i un dels punts on encara es poden veure els metres senyors. Les excavacions dels darrers anys han permès la documentació del pas de ronda exterior i de la muralla que té una set metres d'amplada des de la línia de la muralla. El perímetre original de la muralla va romandre intacte i conserva el característic perfil de defensa fins ben entrat el segle XIX, quan se'n va enderrocar els portals, les torres i alguns torres del mur. A hui dia resten part dels murs i la traça de la muralla desapareguda s'hi pot veure, de nou en el nou paviment.

Santa Esperança. Es conserven bona part dels paraments o del camí de ronda que permetien el pas pel perímetre intern de la muralla. El conjunt de la Construcció i de Jaume Camp són els més ben conservats, i un dels punts on encara es poden veure els metres senyors.

Les excavacions dels darrers anys han permès la documentació del pas de ronda exterior i de la muralla que té una set metres d'amplada des de la línia de la muralla. El perímetre original de la muralla va romandre intacte i conserva el característic perfil de defensa fins ben entrat el segle XIX, quan se'n va enderrocar els portals, les torres i alguns torres del mur. A hui dia resten part dels murs i la traça de la muralla desapareguda s'hi pot veure, de nou en el nou paviment.

Granollers està envoltada de muralles desde el siglo XIV y hasta mediados del seculo XX. El perímetre de la muralla medieval, de forma hexagonal, tiene 616 m y está murada con un gros entre 1 y 2 m de anchura. Una altura de 5 m. Estaba protegida por al menos una docena de torres cuadradas, a estas de la esquina NE se le refortificó más tarde y se transformó en redonda. Disponía de cinco puertas que coincidían con las salidas de las calles reales que pasaban por la ciudad. En el siglo XVII se abrió un más, el del Portal de Occidente con diversas reformas y mejoras en la ciudad. De entonces son las capillas asociadas a los portales y dedicadas a diferentes santos que acabaron dando nombre a las calles. Hoy son restos, aunque modificados, la de Santa Ana y la de Santa Esperanza. Se conservan buena parte de los paramentos o del camino de ronda que permitían el paso por el perímetro interno de la muralla. El conjunto de la Construcción y de Jaime Camp son los mejor conservados, y uno de los puntos en los que todavía se ven los metros señores. Las excavaciones de los últimos años han permitido la documentación del camino de ronda exterior y de la muralla que tiene una setena de metros de anchura desde la línea de la muralla. El perímetro original de la muralla se mantuvo intacto y conserva el característico perfil de defensa hasta bien entrado el siglo XIX, cuando se derribó los portales, las torres y algunas torres del muro. Hoy quedan parte de los muros y la huella de la muralla desaparecida se puede ver, de nuevo en el nuevo pavimento.

Museu de Granollers
 Plaça de la Porxada II
 Plaça de la Porxada III
 Plaça de les Gallines
 Plaça de Sant Roc i Salvador
 Plaça de Sant Roc i Salvador

L'Adoberia, Centre d'interpretació històrica
 Plaça de l'Esplai, 1 Granollers
 Tel. 93 82 68 53

Ajuntament de Granollers, Museu de Granollers, El Milieu Oriental, Departament d'Innovació, Universitat d'Empreses.

Figura 4. Plafons divulgatius

Darreres intervencions i rehabilitació del patrimoni arquitectònic

Entre les darreres intervencions arqueològiques destacables amb relació a la conversió en zona de viants del centre urbà, n'hi ha hagut a la zona dels portals de muralla dels carrers de Bar-

celona, de Santa Esperança i de Sant Roc. Al carrer de Barcelona, al portal de Sant Cristòfol, patró dels viatgers, es van localitzar, a nivell de les façanes dels edificis d'ambdues cantonades, sengles arcs de mig punt d'almenys uns 3 metres de llum, que podrien correspondre a l'entrada del Camí Real de Barcelona mitjançant un pont per tal de salvar el vall de la muralla. Durant o

després de l'amortització del vall i, per tant, del pont d'entrada, s'hi va construir una conduc-

Figura 5. Ca l'Ambrós

ció d'aigua, documentada també en l'excavació del vall, arran de l'adoberia, que tenia un recorregut d'est a oest i que podria haver servit per portar aigua des de la zona de la Font Verda a la mateixa adoberia. D'aquesta mina, en tenim referències en planimetries antigues i es veu com passa per sota de la línia del tren, des de la part més oriental de l'actual carrer Agustí Vinyamata (ant. dels Caputxins) i, travessant l'actual plaça Barangé (ant. de l'Estació), va fins al Carrer Nou, on, a sota l'actual finca que hi ha entre el carrer del Portalet, el carrer Nou i el de Barcelona, s'unia a una altra conducció més antiga, que és l'esmentada abans.

Un altre i darrer aspecte a considerar són les intervencions que, des de fa poc més d'un decenni, s'han fet en conservació del patrimoni en edificis catalogats, després de l'excavació arqueològica o l'estudi arqueoconstructiu pertinents. Les més destacades, en aquest sentit, són les del cap del carrer de Barcelona: Ca l'Ambrós, Can Mas i Ca la Madalena. Es tracta d'intervencions en les quals les propietats i els arquitectes han tingut especial cura de conservar i integrar en el nou projecte i amb una rehabilitació exemplar la majoria dels elements (arcs, finestral amb escuts, portes i altres elements singulars). Cal destacar les restauracions de les façanes i els interiors en altres edificis també catalogats com Can March (s. XV), Can Cunillera (s. XVI) i Can Muntanyola (s. XVI).

■ Recull d'intervencions i de difusió del patrimoni

Món romà. Excavacions als *balnea* de la vil·la romana de Can Jaume '81 / Can Reverter '00 i Pompeu Fabra 4 '10, que és un mateix àmbit amb noms diferents, segons les campanyes, de la zona excavada del jaciment que té continuïtat amb les restes de l'interior de la rectoria. Les estructures més ben conservades d'aquest jaciment han estat cedides en propietat a l'Ajuntament en el cas de la planta baixa i subsòl del carrer Pompeu Fabra i Can Reverter, amb vista a poder fer, temps a venir, un centre d'interpretació del Granollers romà, sobretot si es pot seguir excavant als patis interiors de

les finques veïnes de la banda sud. També s'han conservat i són relativament susceptibles de veure, ja que són a l'interior d'un equipament religiós, les de la rectoria i formen, amb les excavades a la plaça de l'Església, la part rústica de la vil·la, amb restes de les bases d'un pòrtic i zona de producció agrícola.

Món medieval i modern. Intervenció arqueològica feta per Còdex l'any 2003 a l'antiga Fonda Prat, ara, després de diverses vicissituds, Llibreria La Gralla, amb un important lot de materials, sobretot ceràmics, que abasten bàsicament del s. XV al XVIII. Darrerament s'ha procedit a la senyalització de tres trams dels paviments que marquen el traçat de la muralla medieval, en un dels quals hi ha senyalada una torre.

A més de la senyalització de les places, en els últims anys, en el marc del projecte endegat pel Memorial Democràtic sobre Memòria Històrica, s'han instal·lat diversos plafons relacionats amb els bombardeigs de Granollers, especialment el del 31 de maig de 1938, i la situació i adequació per fer visitables alguns dels refugis que es van fer aleshores. També s'han senyalitzat els llocs on van caure bombes.

Pel que fa al Granollers modernista, s'han senyalitzat amb unes rajoles al terra i al seu davant els principals edificis amb el logo del *Modernisme d'Estiueig*. Aquesta marca, que aplega diversos municipis de la comarca, és una iniciativa del Consell Comarcal del Vallès Oriental (<http://www.turismevalles.net/cat/modernisme/7.html>).

Es fan mensualment i rotatòria visites comentades a la ciutat i entorns: medieval, modernista, Palou, bombardeig, l'adoberia, llocs de les antigues fàbriques de què resten les xemeneies, l'expansió del s. XIX. La més important és Roca Umbert, de la qual s'ha rehabilitat i museïtzat la tèrmica i, com a mostra del Granollers industrial, s'ha integrat en la Xarxa de Turisme Industrial de Catalunya (XATIC), de la mateixa manera que també s'hi ha incorporat l'adoberia dels Ginebreda, que forma part de la Xarxa d'Adoberies Històriques de Catalunya conjuntament amb les de Lleida, Tàrrrega, Igualada i Vic (<http://www.museugranollers.org/xarxa-adoberies/portal.html>).

Al web del Museu de Granollers es poden veure els conjunt de tallers didàctics per a escoles: neolític, medieval i adoberia, art contemporani.

Publicacions

Expo: Granollers, espai, temps... Museu de Granollers, 2001

Història de Canovelles 1: Ca l'Estrada. Autors: Abel Fortó, Pablo Martínez, Vanessa Muñoz. Ajuntament de Canovelles i Museu de Granollers, 2007. <http://www.websmuseugranollers.org/calestrada/>

Història de Canovelles 2: Senyors i pagesos a la domus d'Olivet (segles XI-XV). Autors: Cinta Cantarell i Jaume Dantí: Ajuntament de Canovelles i Museu de Granollers. 2007. <http://www.museugranollers.org/index.php/publicacions/treballs-monografies>

Pous de glaç del Vallès Oriental. Museu de Granollers / Consell Comarcal del Vallès Oriental, 2009. <http://www.websmuseugranollers.org/pousdeglac/>

Fitxes de peces del Museu de Granollers consultables al web del museu: estàtua-menhir de Ca l'Estrada (Canovelles), collaret Bòbila d'en Joca (Montornès del Vallès), gorgona-medusa (Santa Digna, Llerona), cap de Bacus (c/ Barcelona, Granollers),

Tríptics: Patrimoni medieval i modern, adoberia i modernisme d'estiueig

Reproducció d'una moneda de Lauro i del vas apol·linar on surt Semproniana

Reptes de futur

Els principals reptes de futur i perspectives passen, per una banda, per adequar-nos a les noves tecnologies de la informació amb les aplicacions per a telefonia intel·ligent (TIC 2.0, codis QR i audioguies) i, per l'altra, per la creació del Centre d'Interpretació del Granollers Romà quan es donin les circumstàncies i s'hagin pogut portar a terme les intervencions que esmentàvem més amunt.

Bibliografia

HUÉLAMO, Juana María (2002). *Inventari Patrimoni Cultural de Granollers*. Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona; Ajuntament de Granollers. Consulta en línia a: <<http://patrimonicultural.diba.cat/#>>.

MUNTAL, J. (2001). “De vil·la a vila: patrimoni històric a Granollers”. A: *Granollers, espai, temps...* Museu de Granollers, p. 13-18.

PANCORBO, Ainhoa; VILA, Josep M. (2006). *La topografia urbana de Granollers entre els segles X i XVI: Estat de la qüestió i hipòtesi de configuració* [en línia]. Estudi inèdit dirigit per Raquel Lacuesta, Albert López i Josep Muntal. Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona i Ajuntament de Granollers. <<http://www.diba.cat/documents/429042/3259e019-1f92-4c5f-a86d-ca3e84b28849>>

PARDO RODRÍGUEZ, J. (1986-1989). “El nucli romà de Granollers. Breu resum de l'estat de la qüestió”. *Empúries*, 48-50.

USCATESCU BARRON, A. (coord.) (2004). *Atlas d'arqueologia urbana de Granollers*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Elisenda Moix Ezquerria

Banys romans del carrer Pompeu Fabra, 7. La torre rodona de Granollers (pl. Maluquer i Salvador)

Al llarg del 2010, en tres fases diferenciades (juny, setembre i desembre), l'empresa d'arqueologia Atics, SL, sota la direcció de l'arqueòloga Elisenda Moix Ezquerria i amb un equip de tres arqueòlegs, va dur a terme l'excavació d'un solar al carrer Pompeu Fabra, número 4. Un solar on es pressuposava que es localitzaria la continuació d'un conjunt termal que ja s'havia excavat en part, en anteriors campanyes: la primera fou promoguda pel Museu de Granollers i dirigida per Jordi Pardo, el 1981, i es va efectuar a l'antiga fàbrica de Can Jaume, que es situaria al límit nord de la nostra excavació, i, posteriorment, en el 2001, també l'empresa Atics, SL, i dirigida pels arqueòlegs Montse Freixa i Iñaki Moreno, va excavar el solar juxtaposat amb el que vam excavar i que donava al carrer Sant Jaume, número 28.

El que va posar al descobert les nostres intervencions van ser un seguit d'estructures: les restes d'una piscina, una gran claveguera i dos ramals d'aquesta i diverses habitacions com un *hipocaustum* i dos *praefurnium*.

En un principi es va localitzar la continuació de l'habitació formada per un paviment d'*opus sectile*, que estava fet amb grans plaques de pissarra negra intercalades amb plaques de marbre blanc (amb unes mesures de 60 cm per 40 cm) similar a un tauler d'escacs. Aquest paviment està associat a una piscina que va excavar Jordi Pardo i que ell va anomenar *frigidarium* A. Aquesta habitació quedava delimitada per un mur per la part est en el qual es va localitzar un sòcol fet amb marbre i una porta amb una polleguera de ferro. La porta donava accés a una altra habitació de petites dimensions (2,4 m × 2 m aproximadament) que tenia dos nivells, el nivell de circulació, que seria la cota on trobem la porta, del qual no s'ha conservat res, i el nivell inferior, que és on

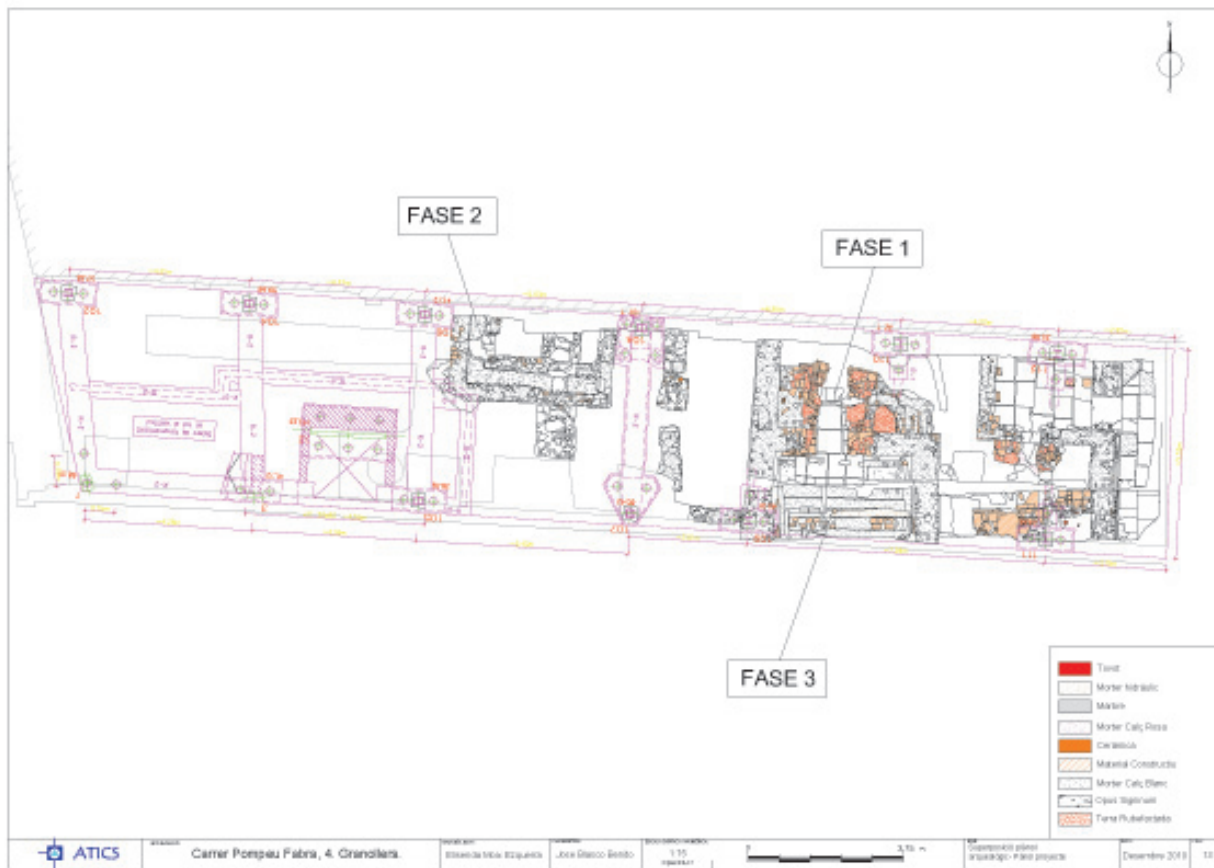

Figura 6. Planimetria Pompeu Fabra, 4. Plànol de les tres fases excavades (Elisenda Moix)

es troba disposat l'hipocaust i que tindria una alçada típica d'aquests àmbits, uns 80 cm. Es van trobar cinc *pilae* fetes amb maons lligats en sec (de $0,2 \times 0,1 \times 0,05$) assentades damunt un paviment fet amb *tegulae* lligades amb morter de calç.

L'hipocaust tenia una obertura en forma d'arc al mur sud, on vam trobar el *praefurnium*. Aquest estava format per dues pilastres que es recolzaven en el mur i estaven fetes de manera força barroera amb rajols fragmentats, restes de *tegulae* i pedres... tot lligat amb morter de calç i totalment cremades. Aquestes pilastres s'assentaven damunt el terreny geològic i estaven en contacte amb un estrat de cendres que s'escampava subtilment per dins l'*hipocaust* i s'estenia en gran concentració per un passadís que comunicava a un altre *praefurnium* i a un altre hipocaust. A l'estrat d'enderroc que amortitzava aquesta habitació es van trobar fragments de *tubulli*, que s'utilitzarien per escalfar les parets a través de la circulació de l'aire.

Considerem que les restes d'aquesta habitació corresponen a una possible *sudatio*, ja que no hem localitzat cap evidència que indiqui la presència d'una piscina sobre l'hipocaust.

Aquesta hipòtesi estaria reforçada per la troballa d'un altre *praefurnium* de més entitat que l'anterior descrit i que estava construït amb una obra més ben cuidada, possiblement perquè abastia d'aigua calenta l'*alveus* del caldari.

S'accedia al *praefurnium* a través d'un arc fet amb maons que es sustentava en un mur que es recolzava en la paret de tancament dels banys per la banda oest i en una pilastra feta amb maons lligats amb morter de calç. Presentava un terra fet amb *tegulae* que s'estenia per l'hipocaust. Una d'aquestes teules ens dona una datació *post quem*, ja que presentava un segell en el qual es podia llegir *figuli*, que ens portaria a l'època de Nerva (96-98) (Adam, 2002, p. 67).

És possible que en aquest *praefurnium* hi hagués hagut una caldera de bronze, la *testu-*

Figura 7. Vista general de l'hipocaust, el praefurnium i a la dreta el paviment d'opus sectile. (Elisenda Moix)

do, col·locada damunt una estructura plana formada per una pilastra de maons i un mur molt matusser fet amb pedres, maons i argila. Presentava una solera feta amb morter de calç blanca i petites pedres, amb restes de *tegulae* disposades de forma plana i algun fragment ceràmic. Sota la solera es va trobar una canalització de 25 cm d'amplada que no vam poder buidar del tot i que possiblement canalitzava l'aire del forn per a escalfar la caldera.

Juxtaposat al *praefurnium* vam localitzar el *caldarium*, la principal sala calenta dels banys romans. Vam excavar una part d'un *alveus* o banyera feta d'obra (3,40 m × 1,30 m), revestida per opus signinum i folrada amb plaques de marbre. Encara conservava un dels esglaons que feia les vegades de seient.

Cal dir que tot aquest conjunt termal estava reblert per un estrat d'enderroc que presentava un registre ceràmic que ens donaria una crono-

logia entre principis del s. III dC i finals d'aquest mateix segle (ceràmica africana de cuina, terra sigil·lada africana clara A). Aquest estrat que amortitzava la zona de banys tenia una alta presència de fragments de mosaics de terra amb motius relacionats amb el fons marí com peixos o onades de color blanc i blau, tessel·les de pasta vítria de colors diversos com verd, blau, groc, fins i tot amb restes de pa d'or que configurarien els mosaics parietals. A la zona on es va excavar l'*alveus* es va trobar una alta concentració de petxines, cargols de mar, cloïsses... També s'ha trobat gran quantitat d'estucs decorats amb motius geomètrics i florals de diferents colors, fins i tot fragments d'estuc units amb mosaic o també un possible sòcol fet amb estuc vermell amb petxines enganxades i restes d'alguna tessel·la de pasta vítria. També hi havia molta presència de *tegulae* amb claus i amb restes de morter amb la forma de canya, que probable-

ment anessin penjades de la paret amb els estucs enganxats. Aquesta gran quantitat de restes decoratives ens són un indicatiu de la importància d'aquest complex termal.

Finalment, a la mateixa cota en què es va trobar l'*opus sectile* i els murs, es va localitzar la coberta d'una gran claveguera, situada a l'oest del mur de tancament dels *balnea* per la part de ponent. Aquesta gran claveguera estava construïda amb formigó encofrat i amb una tapa de còdols. Com que el 1981 Jordi Pardo la va trobar seccionada va poder excavar l'interior i va veure que tenia una solera de teula plana; nosaltres, com que la vam trobar sencera, no vam poder excavar el seu interior i només vam veure el sediment que cobria la solera. La direcció del desguàs anava de nord a sud i la conducció continuava almenys uns 4 o 5 m més per sota els jardins de les cases veïnes. En aquesta gran claveguera desguassaven dos ramals obrats amb morter hidràulic que presentaven una lleugera inclinació. Un el vàrem trobar seccionat pel mur de fonamentació de la fàbrica de Can Jaume, presentava una direcció també de nord a sud i després girava cap a l'oest per desembocar a la claveguera principal, i de l'altre, que estava molt mal conservat, només s'observava que també desguassava a la claveguera però en direcció est-oest. A aquests dos ramals se'ls ha de sumar un desguàs fet de teula també excavat en la campanya del 1981 a la fàbrica de Can Jaume que provenia del *frigidarium* A, i que també desguassava en aquesta gran claveguera. Així que tenim part d'un sistema de canalització de les aigües brutes, tant del conjunt termal com d'altres construccions que no s'han conservat i que, en aquest cas, no descartem que sigui d'unes latrines.

La torre rodona de Granollers

La intervenció la va dur a terme entre octubre de 2009 i febrer de 2010 l'empresa Atics, SL, sota la direcció de l'arqueòloga Elisenda Moix Ezquerria i amb un equip de dos obrers. L'excavació va consistir en el seguiment i control arqueològic dels treballs de reurbanització del carrer Anselm Clavé, carrers annexos i la plaça

Josep Maluquer i Salvador, per part de l'Ajuntament de Granollers.

L'emplaçament afectat es situava en una zona protegida pel Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic i Arqueològic de Granollers. Els vestigis recuperats corresponen a diversos elements que formen part del sistema defensiu de la vila medieval de Granollers. Aquests elements són la muralla, una bestorre, el fossat i una torre circular.

Les restes localitzades de la torre i la muralla medievals i les seves refaccions posteriors van ser d'una entitat tal, que des de l'Ajuntament de la ciutat es va considerar deixar-les visibles i visitables.

La muralla

El recinte emmurallat de la Granollers medieval té els seus orígens al segle XIII, exactament l'any 1291, quan Pere Marquès, senyor del castell de la Roca, va comprar el senyoriu de la vila i féu concessió a la Universitat de Granollers de la quantitat de 10.000 sous per tal que fos utilitzada en la construcció de murs de defensa de la població. A aquest primer recinte defensiu és possible que corresponguin els trams localitzats a la Rectoria, a la plaça de l'Església i al pany localitzat darrere la capella de Santa Anna.

Les restes conservades de la muralla medieval corresponen a la que fou construïda l'any 1366 quan l'infant Joan, governador general de Catalunya i primogènit del rei, va concedir privilegi per construir els murs, valls, *corredossos* i torres de fortificació que havien de protegir la vila de Granollers. L'allargament de les obres va fer que, el 1373, Pere III el Cerimoniós confirmés i ampliés el privilegi atorgat amb anterioritat, amb la finalitat de poder acabar les obres, que es perllongaren fins a l'any 1376, coincidint amb una gran remodelació urbanística que comportà una ampliació del nucli urbà.

En aquesta intervenció es van poder documentar i situar 43 m de la muralla en direcció nord-sud i 30 m en direcció est-oest.

La muralla baixmedieval presentava un parament de còdols de mida mitjana als extrems

i petits còdols i pedres a l'interior del mur, tots units en alguns trams amb morter de color taronja i en altres amb morter de calç blanc. La muralla ha estat objecte de múltiples refeccions al llarg dels segles. Això es percep a partir dels diferents tipus de morter utilitzats. Tot i així, quan es va excavar estava coberta per un estrat molt modern que no va permetre datar exactament quan s'utilitzaren els diversos morters. El llenç presentava una amplada entorn a 1 m i només en un parell de trams es va poder documentar la banquetta de fonamentació que sobresortia 15 cm de la vertical del pany.

La bestorre

Les bestorres es distribueixen al llarg del perímetre emmurallat de la vila medieval de Granollers. Segons la documentació escrita, Granollers tenia onze torres fortificades rodones o quadrades. Se'n coneix l'emplaçament exacte de vuit de planta quadrada i una de planta circular. La ubicació de tres d'aquestes ens ha arribat a partir de notes de premsa que en recullen la destrucció: darrere la capella de Sant Roc, al portal de la Roca i al carrer del Portalet. Les cinc restants han estat documentades arqueològicament: al pati de la Rectoria, a la plaça de l'Església, a la confluència entre el carrer Miquel Ricomà i el corredor de Sant Cristòfol, i dues a la plaça del Bestiar o també coneguda com a plaça Josep Maluquer i Salvador: una bestorre i una torre rodona (que són les que analitzem en aquest article).

Totes responen a un mateix model constructiu: són torres quadrades, bastides amb tres murs perimetrals i gola, és a dir, obertes pel cantó de la línia de muralla. Generalment els extrems dels murs perpendiculars a la muralla arriben fins a la línia interior de pany per no afeblir el seu caràcter defensiu i deixant un espai útil de planta rectangular. En el cas de la bestorre excavada aquesta evidència no està corroborada ja que trobem els murs perpendiculars força arrasats i només s'observa que s'adossen a la muralla. També observem que es fonamenta directament sobre el fossat i s'adequa al seu perfil.

La torre medieval quadrada, tal com s'observa a la planta i igual que la resta de torres documentades a la vila de Granollers, consta de tres murs: el del sud estava parcialment enderrocat, el de l'est estava molt arrasat i el que estava en més bon estat de conservació és el que ha estat protegit, al llarg de cinc segles, per la construcció de la torre circular, ja que en el seu interior hi ha part del mur nord de la bestorre. L'alçària dels murs laterals és variable, ja que per assentar-se van resseguint el perfil del fossat de forma esglaonada, de manera que se n'han documentat 1,2 m sense haver arribat a la base dels murs.

Les seves dimensions són de 4 m d'amplada i de 3 m fins a arribar a la línia externa de muralla i, si afegíssim l'amplada de la muralla, tindriem una planta quadrada d'uns 4 m, tot i que els dos braços de la bestorre s'adossaven a la muralla i no estaven imbricats. És possible que ho estiguessin, però arqueològicament no s'ha pogut demostrar. Tenim dos paral·lels a la mateixa ciutat de Granollers, la bestorre situada a la plaça de l'Església i la situada al costat del carrer Miquel Ricomà, en què les bestorres no estan en contacte amb la muralla a la part baixa, sinó que es lliguen al llenç en alçat formant una obra solidària de planta quadrada de 4 m.

Els murs de la torre estan construïts amb el mateix tipus de parament que la muralla, tenen una amplada entorn dels 80 cm i no s'ha localitzat banquetta de fonamentació.

El fossat o vall

El fossat és un dels elements defensius que té la vila de Granollers que presenta més mancances des del punt de vista informatiu, ja que, atesa la seva dimensió, s'hi han fet intervencions de caràcter puntual i incomplet. A través de les intervencions a la plaça de l'Església i al pati de la Rectoria s'ha pogut saber que estava excavat en el substrat geològic, que discorria més o menys paral·lel a la línia de muralla i que el seu perfil és en forma de U. Tenia una amplada de 7 m des de la línia de muralla i una fondària entre 2,5 m i 3 m.

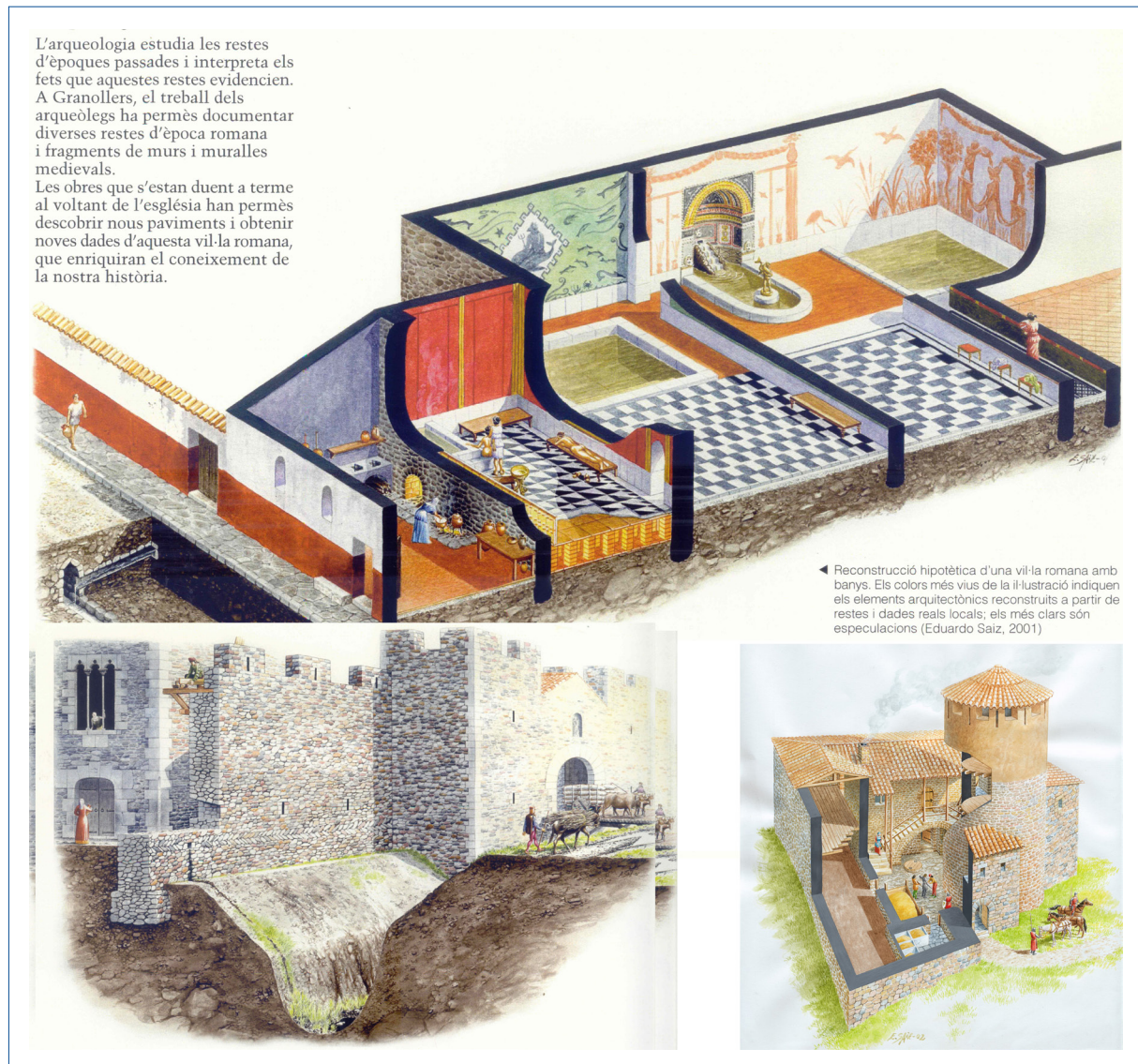

Figura 8. Reconstrucció hipotètica dels banys romans, muralla medieval i Domus (Dibuixos: Eduardo Saiz)

Arran de les obres es va excavar una gran cala de 3,6 m de profunditat en què es va poder documentar de manera molt parcial el límit intern del fossat, diversos estrats que l'amortitzaven que estava excavat en el terreny natural. L'excavació de la cala fou executada amb una màquina retroexcavadora. Per tant, la diferenciació dels estrats es féu a partir del material ceràmic que la màquina dipositava a la terrera i també un cop excavada la cala a partir dels seus quatre perfils. Tot i així, no es va obtenir la seqüència estratigràfica completa ja que el retall del fossat encara baixava més que els 3,6 m de profunditat de la cala i no es va poder

documentar ni l'amplada total ni el seu perfil complet. El material ceràmic localitzat al fons de tot de la cala era de mitjan segle XVI, amb presència de materials decorats amb reflexos daurats de pinzell pinta. L'estrat que els cobria presentava ceràmica policroma de l'anomenada "d'influència del Renaixement", nombrosos fragments de ceràmiques blaves de la "ditada", corresponent a una amortització del vall a principis del segle XVII i al llarg del segle XVIII. A través de la documentació escrita se sap que el 1856 "l'Ajuntament de Granollers demanà autorització a la Diputació per tal d'enderrocar el tram de muralla i la torre que es trobaven a

la zona de la plaça del Bestiar, a fi de guanyar l'espai de la muralla i del corredor i la torre per al mercat d'animals vius, que tradicionalment s'hi celebrava i que havia vist reduïda la seva extensió per la construcció de la nova carretera provincial (actualment carrer d'Anselm Clavé). Els treballs no es van portar a terme fins al mes de febrer de 1859". Les pedres de l'enderroc es varen aprofitar en part per fer un empedrat situat a la cruïlla del carrer Anselm Clavé amb el carrer Sant Roc, i en part per a unes obres a l'Hospital dels Caputxins de Granollers.

A través de l'excavació duta a terme al fossat de la plaça de l'Església se sap que el procés de rebliment s'inicià durant els segles XV-XVI i s'amortitzà definitivament, en aquest tram, durant el segle XVII.

■ Els corredossos

El corredor o *corredossos* (tal com s'anomenen en algunes viles del Vallès, sobretot, també, a Caldes de Montbui) és un espai creat per agilitar la circulació i l'accés ràpid a qualsevol punt de la muralla. El seu perímetre està separat de la trama urbana per un corredor o passadís que oscil·la entre 2 i 3 m d'ample, delimitat per un mur de maçoneria al llarg de tot el recorregut. Aquest element espacial es va documentar en tot el traçat de la muralla localitzada, ja sigui perquè la línia de façana moderna es va construir seguint el traçat del mur que el delimitava, o perquè en una cala que es va excavar a l'angle nord-est de la cara interna de la muralla es van localitzar diversos paviments de calç i de terra batuda datats en els segles XVII-XVIII, i un estrat d'anivellament que també podria fer alhora de paviment, fet amb argila, morter de calç i codolets petits, que s'assentava damunt el terreny geològic. En aquest estrat es va trobar algun fragment de verd i manganès, i, per tant, ens donaria una cronologia *post quem* al segle XIV.

Actualment a la vila de Granollers encara es pot passejar pels corredors de Sant Cristòfol, Santa Esperança, i en els carrers de Jaume Camp i de la Constància i de Sant Bartomeu.

■ La torre rodona

La torre rodona va ser un descobriment peculiar ja que era l'única torre circular del recinte emmurallat de Granollers i només teníem referències escrites i gràfiques en el segle XIX.

Com ja he esmentat anteriorment, es va trobar un document de mitjan segle XIX en el qual l'Ajuntament de Granollers demanava autorització a la Diputació per tal d'enderrocar la torre i guanyar espai per al mercat d'animals vius. També ens ha arribat un dibuix d'autor anònim provinent de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya on també es veu la torre circular.

La torre es construeix abraçant l'angle nord-est de la muralla, ja que segurament era un punt feble des del punt de vista defensiu. La torre consta d'un mur circular i perimetral fet amb còdols de mida mitjana, tots molt regulars i units entre si amb morter de calç. Presenta un diàmetre superior de 5,3 m i un diàmetre inferior de 7 m. Es va realitzar una cala situada a l'angle extern de la muralla i dins de la torre, la qual va permetre observar que els dos farciments de la torre presentaven una inclinació de sud a nord i d'oest a est, respectivament segurament al retall practicat al geològic i que coincideix amb el fossat del segle XIV, el qual en el moment de construcció de la torre quedaria parcialment obliterat.

La peculiaritat de la torre rau en la tècnica constructiva utilitzada de l'escarpa. L'adopció d'aquesta tècnica compleix els objectius de reforçar la muralla mantenint les distàncies amb el terreny immediat on les forces d'assetjament executaven treballs d'aproximació; a més, el tipus de basament provocava el rebot dels projectils i anul·lava els angles morts. Aquesta tècnica de l'escarpa assoleix la seva màxima difusió a Europa a mitjan segle XV quan es generalitza l'ús de les armes de foc.

Cal recordar que aquest punt de muralla es podria haver vist afectat pel terratrèmol que es va produir el 25 de maig de 1448 a prop de Granollers i que possiblement malmetria també la bestorre.

Tot i el creixement urbanístic de Granollers durant el segle XVI, el recinte emmurallat no sembla que perdi la seva funció defensiva ja que

Figura 9. Plànol de la torre circular, la muralla i la bestorre (Elisenda Moix)

Figura 10. Vista aèria de la torre circular, la muralla i la bestorre. (Elisenda Moix)

s'han provat arqueològicament grans reformes a les muralles durant el segle XVII, degudes a les contínues guerres amb França. En aquest context també s'entén la construcció de la torre circular.

És agosarat donar una cronologia exacta de la construcció de la torre, però creiem que seria entre la segona meitat del segle XV i la primera meitat del segle XVI. El fet de construir aquesta torre possiblement va ser motiu de reafirmació i poder per part de la vila moderna de Granollers.

Bibliografia

- ADAM, Jean-Pierre (2002). *La construcció romana: Materiales y técnicas*. 2a ed. Lleó: Editorial de los Oficios.
- Aigua i conjunts termals a les ciutats d'Emporiae, Gerunda i Aquae Calidae... sed uitam faciunt (2003). Girona: Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona.
- CASTANYER, P.; TREMOLEDA, J. (1999). *La vila romana de Vilauba: Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany*. Girona.
- FREIXA, Montse; MORENO, Iñaki (2001). *Seguiment i excavació arqueològica al carrer Sant Jaume, 28, de Granollers (Vallès Oriental)*. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- OLIVERA, C.; REDONDO, E.; LAMBERT, J.; RIERA MELIS, A.; ROCA, A. (2006). *Els terratrèmols dels segles XIV i XV a Catalunya* [en línia]. Barcelona: Institut Geològic de Catalunya.
- PANCORBO I PICÓ, Ainhoa; VILA I CARABASA, Josep M. (2006). "La topografia urbana de Granollers entre els segles X i XVI. Estat de la qüestió i hipòtesi de configuració". *Lau-ro* [Granollers: Ajuntament de Granollers. Servei de Patrimoni Arquitectònic Local: Diputació de Barcelona. Xarxa de Municipis], núm. 30 (2009), p. 10-32 [en línia]. [Consulta: 26 febrer 2013]
- PARDO RODRÍGUEZ, J. (1986-1989). "El nucli romà de Granollers. Breu resum de l'estat de la qüestió". *Empúries. Revista de Prehistòria, Arqueologia i Etnologia* [Barcelona], núm. 48-50, vol II, p. 182-190.
- USCATESCU, Alexandra (coord.) (2004). *Atles d'arqueologia urbana de Granollers*. Vol. 1: *Granollers Direcció General del Patrimoni Cultural. Servei d'Arqueologia*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. [Amb la col·laboració del Museu de Granollers]
- Bestorre: Glosario de Fortificación Medieval* (11) [en línia]. [Consulta: 26 febrer 2013]
- El alambor: Glosario de Fortificación Medieval* (1) [en línia]. [Consulta: 26 febrer 2013]